

MI A BAJ A SZOCIOLÓGIÁVAL?

David Inglis: What is Worth Defending in Sociology Today? Presentism, Historical Vision and the Uses of Sociology. *Cultural Sociology*, 2013. március, 1–20. old.

A szociológusok mintha élvezetüket lelnék abban az elképzelésben, hogy tudományuk valami egészen sajátos, a többi diszciplínától lényegileg eltérő terület. Annak ellenére támadhat ez a benyomásunk, hogy a sajátosságok legtöbbször a szociológia hiányosságaival látszanak összekapcsolódni: megkésettiségeivel, ingatag módszertani alapjaival, tárgyának tisztázatlan-ságával, változó relevanciájával és egyebekkel. Ezért aztán nem meglepő, hogy a diszciplína időről időre megszűli a maga Jónásait, akik elzen-gik dörgedelmeiket a szociológiai Ninive bűnei és haszontalansága láttán.

Tudományunk legújabb Jónását David Inglisnek hívják, és az Exeteri Egyetem szociológiai professzo-ra. Lesújtó diagnózisa és intő szavai

megfontolásra érdemes szempontokat fogalmaznak meg.

A tanulmány erős – helyenként gúnyos és talán bántó – nyelvezete átgondolt és tájékozott kritikát takar, mely elsősorban a kortárs brit szociológiára vonatkozik, de valójában az egész tudományt érinti. A hazai szociológusok számára pedig annál is relevánsabb a cikk, mivel – jóllehet a magyar szociológia a britnél kevésbé és ritkábban hat a világ folyására és benne a nemzetközi szociológiára – a felsorolt tünetek, a lefestett patológus állapot s a mindezek mögött felmutatott okok jó része kényelmetlenül ismerős.

Mindjárt szembe is ötlük tehát a kérdés, lehet-e egyáltalán manapság még nemzeti szociológiáról beszélni? Van-e értelme a XXI. században még lokális keretekben interpretálni egy tudomány helyzetét? Úgy gondolom, a cikk egyik erénye – ha nem is legfőbb szándéka –, hogy a globalizáció különféle aspektusairól és a tudomány alapvető nemzetköziségről szóló domináns diskurzus mellett felhívja a figyelmet arra, hogy a lokális intézmények és szellemi hagyatékok különbözősége miatt a nemzeti szociológiák értelmezési kerete még mindig termékeny a tudomány jelen állapotának felmérésekor, ha már nem lehet is kizárólag e keretekben gondolkodni.

A tanulmány címében felvetett kérdésre, hogy mit érdemes megvédenünk a mai szociológiából, Inglis voltaképpen igen röviden válaszol: nem sokat. Valójában arról ír, hogy mit *nem* érdemes megvédeni, sőt mi mindentől volna jó megszabadulni. Végtére is ez a cikk lényege: a mai szociológia kevés értéket produkál, de annál több értéktelen, használhatatlan és üres tudományos termékkel árasztja el a fogyasztókat. Igen súlyos és sommás ítélete több megállapításra is alapul.

A cikk tézise, hogy a brit, de némi eltéréssel alapjában mindegyik kortárs szociológia az utóbbi évtizedekben egyfajta prezentizmusba süllyedt, képtelen a történelmi folyamatok alapos értelmezésére, így azután a jelen problémáiról is csupán felszínes és használhatatlan koncepciókat alkot-hat. E prezentizmus pedig elsősor-

ban a celebritásként ünnevelt mai elméletalkotók, „szellemi vállalkozók” műveiben érhető tetten. „Napjaink leg-sikeresebb és felszentelt szellemi vállalkozóinak leggyengébb [...] pontja, amikor azokról a történelmi folyama-tokról tesznek kijelentéseket, amelyek állítólag elvezettek a zászlajukra tűzött jelszavakkal leírt jelen állapothoz.” (6. old.) Koncepcióikban a történelem nem egyéb, mint a kockázati társadalomhoz, a kései vagy likvid moder-nitáshoz, a hálózati társadalomhoz, a reflexivitáshoz és hasonlókhöz vezető egyenes út. A történelmi komplexitás helyett pedig annak pusztá karikatúrá-jával szolgálnak: szemükben minden, ami „azelőtt” történt, a „mostani” törté-nések előfutára.

Inglis nem egyebet hiányol, mint egy komplex történeti látásmód-dal gazdag szociológiát, amely ahe-lyett, hogy újratermelné, eloszlatja a mítoszokat. A prezentizmus főpapjai – Giddens, Beck, Bauman, Castells és Latour – ezzel szemben felhagy-tak a történelmi és társadalmi folya-matok árnyalt tanulmányozásával, és könnyen megjegyezhető, ismételtető, frappánsan semmitmondó jelszavak-kal üresítik ki a szociológiát.

Az utóbbi években többen is kár-hoztatták az ún. prezentizmust. Nem annyira általában a szociológiában, mint inkább a szociológiatörténet területén látta ugyanezt a tendenciát problematikusnak Némedi Dénes is.¹ A múlt alárendelése a jelennek nyilvánvalóan problémákat okoz, hiszen torzító és homályos üvegen át láttatja a múltat, amely így a maga gaz-dagságában nem ismerhető meg. A múlt felületesen kiválogatott és a jelen céljainak alárendelt darabkái pedig, miközben kiválóan alkalmasak arra, hogy a mai tudományos diskurzusok reprodukív folyamataiban megőrző-d-jenek, és kanonizált ismeretként rögzüljenek, valójában nemcsak a múlt megismerését, de a jelen megértését is akadályozzák.

S ha ez már egy olyan – sajnálatos módon – marginális területen is gon-dot okoz, mint amilyen a szociológia-történet, nem meglepő, hogy komoly veszélynek tűnik, ha az egész disz-ciplína kóros állapotaként érzékeljük. A szociológia, bárhogy értelmez-zük is, mindenképp a komplex társa-

¹ ■ Némedi Dénes: Minek a történet? *Rep-liká*, 23–24 (1996), 173–181. old.; uő: A szo-ciológiatörténet hasznáról. In: Iványi Erika – Solymosi Zsuzsa (szerk.): *Írások Huszár Tibor 70. születésnapjára*. ELTE Szocioló-giai és Szociálpolitikai Intézet, Bp., 2000. 271–284. old.

dalmi folyamatok interpretációját ígéri születésétől fogva, ennek az ígéretnek köszönheti legitimitását, s ha ígéretét már egyáltalán nem képes beváltani, akkor előbb-utóbb gúnyosan kacagó közönség gyűrűjében találhatja magát. Inglis ezt a lehetőséget nem villantja fel, csupán megjegyzi, hogy e sekélyes prezentista koncepciók megalkotói hosszabb távon feledésre ítélik saját munkáikat, a „történetileg tudatlan szociológia” pedig „cinkosan oly módon táplálja a mai társadalom önképét, ami száz év múlva már kínosan hat majd (feltéve, természetesen, hogy egyáltalán bárki is elolvassa e műveket)” (16. old.).

Mit is képvisel ez a prezentizmus-ként elítélt megközelítés? Alapvetően azt, hogy a jelen kérdéseiből kiindulva tanulmányozzuk a múltat, azokat az elemeket emeljük ki, amelyek ma is segítségünkre lehetnek. Ez önmagában még nem feltétlenül baj. Egyfelől miért ne tanulmányozhatnánk a múltat nemcsak önmagáért, hanem a mai problémáink közötti eligazodás érdekében is? Charles Camic, a kiváló szociológiai történész például, bár ő is jól látja a problémát, a szociológiai történetben nem tekinti mindenképpen elítélendőnek a prezentizmust.² Másfelől pedig semmit, még a történelmet sem lehet máshonnan szemlélni, mint onnan, ahol most állunk. Ezt a korlátot pedig jó volna világosan szem előtt tartani, részint azért, hogy ne legyenek illúzióink a történelmi megismerés lehetőségeit illetően, részint pedig éppen azért, hogy a jelenben gyökerező szempontjainkat tudatosítva valóban teljesebb képet alkoshasunk a múltról.

Nyilvánvaló, hogy az Inglis által kárhoztatott szociológiai modellek – elsősorban Giddenséi – e korlátot sem átlépni, sem tudatosítani nem igyekeznek, s éppen ezért nemcsak többet ígérnek annál, mint amit nyújthatnak, de valóban kétes tudományos értéket is képviselnek. Vélhetően Inglist sem az aggasztja, hogy a tudományos elméletek leegyszerűsítik a múlt – és a jelen – komplexitását, hiszen ez óhatatlan velejárójuk, másképp nem is működhetnének. Mondhatni éppen ez a feladatuk – valamilyen szempont kiemelésével rendet teremteni a kaoszban, értel-

mezni az egyébként értelmezhetetlen és megérthetetlen világot.

A túlzott sematizálás valóban nem jó. Az igazi kérdés persze az, hogy hol húzódik a határ, amelyen innen elfogadható az egyik modell, amely a valóság komplexitásához képest nyilván leegyszerűsített képet alkot, de amelyen túl az egyszerűsítés már indokolatlan, és értéktelenné teszi az elgondolást. E kérdésre Inglis sem válaszol. Cikkéből csak azt tudjuk meg, mi van odaát – a határ túloldalán, ahonnan e manapság divatos és a szociológiának komoly károkat okozó, felszínes koncepciók erednek.

Egy véleményem szerint igen fontos, sőt sarkalatos kérdést Inglis sajnos csupán néhány mondat erejéig érint. Kifejtése nyilván nem fért bele a már amúgy is hosszú cikkbe, az olvasó azonban helyesen teszi, ha továbbgondolja Inglis állítását. Szerinte a sematizálás és (a premodern-modern klasszikus dichotómiáját fenntartó) egyszerű periodizáció önmagában nem szükségképp rossz, sőt lehet, hogy e világos fogalmi konstrukciók talán elkerülhetetlenül hozzátartoznak a szociológiai gondolkodáshoz. Azonban „ha egyes általános, metaszintű kategóriák [...] bizonyossággá szilárdulnak, s többé már nem pusztán hasznos heurisztikus eszközök, hanem olyasmik, amiket a többség már [...] egész egyszerűen »valóságosnak« tekint, akkor számos zavaró következmény adódik” (7. old.).

De mikor tekinthetjük mondjuk a „kockázati társadalom” (Beck) vagy a „likvid modernitás” (Bauman) fogalmát hasznos heurisztikus eszköznek, és mikor válnak az árnyalt megismerés kiváltását lehetővé tevő, s ezért veszélyes fogalmi konstrukciókká? Az ugyanis egyértelmű, amit Inglis csak vonakodva hajlandó elismerni, hogy a szociológiának mindenképpen

szüksége van, ha nem is épp ezekre a fogalmakra, de hasonló – bevallottan leegyszerűsítő – konstrukciókra. Ez azonban nem a szociológia sajátossága. A tudományos gondolkodás – és a gondolkodás általában – nem lehet meg ilyen, gyakran metaforikus és óhatatlanul sematikus, sőt olykor karikatúrisztikus fogalmak köré szerveződő keretek nélkül. Azzal azonban feltétlenül egyetérthetünk, hogy amennyiben ezek a fogalmak elveszítik eszközjellegüket, s a társadalmi valóság lényegét megragadó ismeretek rangjára emelkednek, akkor valóban az a veszély fenyeget, hogy a tudományos megismerés produktumai tartalmatlan, sematikus, olykor egyenesen primitív konstrukciókká zülленek, az árnyaltabb, mélyebb megismerés iránti törekvés pedig elveszítheti lendületét. Valami ilyesmi már Max Weber is figyelmeztetett.

Milyen fogalmakat és fogalmi konstrukciókat ültet Inglis a vádlottak padjára? A fentebb említett nevek közül már világos lehet, hogy nem sokra tartja az ún. kései vagy posztmodernitással kapcsolatos divatos kifejezéseket – a lényegét megragadni próbáló jelzőket, terminusokat, mint amilyen a „likvid modernitás”, a „kockázati társadalom”, a „hiperreflexivitás” és hasonlók. E kifejezések elterjedését s a mai diskurzusban betöltött szerepüket a szociológia klasszikus dichotomizáló fogalmaihoz köti, vagyis a premodern-modern dichotómia folytatóinak tekinti őket. A klasszikus munkájában Inglis éppen ezt a dichotóm periodizációt tartja a leginkább megkérdőjelezhetőnek, sőt alapvetően használhatatlannak és félrevezetőnek is.

E mögött Inglis voltaképpen rendhagyó elképzelése húzódik meg a szociológiáról, hiszen a főbűnös szerepét a „modernitás” fogalmára osztja. A szociológia a kezdetektől a modernitás tudományaként határozta meg magát, s fő tárgyát – a modern társadalmat – a vele szembeállított premodern társadalommal alkotott ellentétében írta le. Így tett Durkheim, Spencer, Tönnies³ és mások; az ő fogalompárosait újítja fel a mostani modern-posztmodern dichotómia.

Inglis viszont azt vallja, hogy a szociológia *nem* a modernitás tudomá-

2 ■ Charles Camic: Introduction: Classical Sociological Theory as a Field of Research. In: uő (ed.): *Reclaiming the Sociological Classics: The State of the Scholarship*. Blackwell, Malden – Oxford, 1998.

3 ■ Inglis ide sorolja célracionalitás és értékacionalitás weberi fogalompárját is, én azonban ezt indokolatlannak tartom, jóllehet a szociológiai irodalomban valóban előbbukban a weberi cselekvésemélet ilyen erős leegyszerűsítésén és félreértésén alapuló hivatkozás is, de ezt azért talán túlzás volna általánosnak nevezni.

nya, mégpedig azért nem, mert kétféle létezik-e a modernitás mint sajátos, külön tudományt igénylő jelenség. Az ún. modernitás szerinte nem alkot radikálisan új periódust. Az elmúlt néhány évszázad társadalmi nem egyfajta kuriózum, nem a szociológusok semmi máshoz nem fogható, már-már ezoterikus házi kedvence, amelynek radikális újszerűsége megismerés és magyarázat után kiált. Éppen ellenkezőleg: a modern (és posztmodern) társadalmak hosszú és igen komplex történelmi folyamatokban jöttek létre, így megértésük nem alapulhat az elmúlt – mondjuk – három-négyszáz év történéseinek felszínes ismeretén.

Bár nem tűnik úgy, mintha jól mulatna a helyzet fonákságán, Inglis ironikusnak nevezi, hogy „miközben a legrosszabbat (a leegyszerűsítő dichotómiákat) megőriztük a klasszikusokból, [...] eldobtuk legértékesebb intellektuális hagyatékukat, nevezetesen a legkorábbi időkig visszanyúló »nyugati történelem« és egyúttal a világ minden tája történetének alapos ismeretét” (14. old.). Ennek azonban nem kell így maradnia, a szociológia ugyanis „nem szükségképp tájékozódik a prezentizmus alapján. Intellektuális ígérete az, hogy a hosszú távú történelmi dinamikák mély belátásán és egyszersmind e dinamikák szükségképp nem egyértelmű természetének reflexív megértésén is alapulhat – ahogyan bizonyos időszakokban alapult is.” (15–16. old.)

Minek köszönhető mégis a jelenlegi helyzet? Inglis többféle okot is felsorol: a szociológia létrehozásakor kialakult legitimációs és határmegvonási kényszert, amely szükségessé tette, hogy e kétes státuszú új tudomány kijelölje saját vizsgálódási területét, és megkülönböztesse magát a rokon tudományoktól, mindenekelőtt a történelemtől. Így talált rá a „modern társadalom”, majd a „modernitás” jelenségre, amelynek értő tolmácsaként igyekezett feltűnni.

A mai helyzet alakulását jóval erősebben határozza meg az intézményi kontextus, amelyet Inglis részletesen tárgyal. Elsősorban persze a brit tudományos intézményekkel foglalkozik, de itt is inkább általános kordiagnózist állít föl, amikor a brit szociológia

sanyarú sorsáról és a gyenge teljesítményét predesztináló konkrét helyi keretekről szól. Ha szem előtt tartjuk, hogy nálunk mindennek jóval kisebb a tétje, akkor szomorú beszámolója eléggé jól illik a magyar viszonyokra is.

Inglis helyzetértékelésének első megállapítása, hogy a brit egyetemen alig található olyan tanszék, amelyik a történet-szociológiának vagy bármilyen értelemben is a hosszú távú történelmi folyamatok szociológiájának szentelné magát. A vezető folyóiratokban (*Sociology*, *Sociological Research Online*, *The British Journal of Sociology*, *The Sociological Review*) szinte semmi jele a történeti érdeklődésnek. Vagy ha mégis, mint például a *Sociological Review* esetében, akkor az inkább a szociológiatörténet felé fordul, vagy pedig, mint a *British Journal of Sociology*, a „modernitás” időszakára, azon belül is főként a szekularizációs vitákra korlátozódik.

Vannak persze brit szociológusok, akik – marginalizált helyzetben, vagy egy kényelmes elefántcsonttoronyban üldögélve, esetenként pedig Nagy-Britannia határain kívül – a főáramtól elszigetelten olyasféle történeti tájékozódású szociológiát művelnek, amelyet Inglis követendőnek tart. A témába vágó szakfolyóiratokban (például a *Journal of Historical Sociology*) publikáló szerzők rendszerint nem valamelyik brit tanszéken dolgoznak. A történeti szociológia egy szűk, kevesek által művelt és a szociológiai mező peremére szorult terület. Amit Inglis valójában hiányol, az nem is ez a fajta, szűk helyre beszorított, de intézményesült és legitim történet-szociológia, hanem egy jóval átfogóbb, általánosabb érvényű és hatású, történeti tájékozódású szociológia.

E hiátus egyik oka az egyetemek finanszírozásának megváltozása és a szociológia alapszakos hallgatók csökkenő létszáma. A szociológia kénytelen újraértelmezni a szerepét: „hasznos” tudományként, a kormányzati, üzleti és más megrendelői csoportok igényeire figyelve kell újfajta pozíciókat kikönyökölnie. A közvetlen hasznosság szempontja felerősíti a prezentista tendenciákat, és azzal fenyeget, hogy a szociológia többé nem a társadalmi rend reflexív önképének egyik alakítója, s elveszíti társad-

alomkritikai szerepét, amelyet Inglis szerint csak egy történeti tudatú szociológia tölthet be, hiszen ennek hiányában a társadalom önértelmezése kritikátlanul és sematikusan termelődik újra.

Az Egyesült Királyságban Tony Blair kormányzása idején még egyaránt jelen volt az autonóm (tisztán tudományos) és a heteronóm (a kormányzati céloknak alárendelt) terület a kutatásban, a Cameronhoz köthető politika azonban tovább erősíti a heteronóm elemek súlyát, és ha nem történik fordulat – írja Inglis –, a brit szociológia végérvényesen beleragad a prezentizmusba. A magyar szociológus sajnos még az efféle brit oktatáspolitikára is irigykedve gondolhat, ettől azonban még vitathatatlan, hogy a piaci szempontok túlsúlya komoly károkat okoz a közvetlen haszonnal talán nem kecsegtető tudományművelésnek.

A történeti látásmód szempontjából az 1970-es évek volt a virágkor. Mi történt azóta?

Inglis azonosítja a változások néhány fontos tényezőjét, amelyek szerinte meghatározzák a történeti szociológia lehetőségeit. Az első a szociológia helyzete a tudományos világban, mert nem mindegy, mely rokon szakmákhoz igyekszik igazodni a szociológia, illetve melyektől próbálja a leginkább megkülönböztetni magát. A közgazdaságtanhoz idomulás a prezentizmust táplálja. Ha viszont az antropológiával és a történettudománnyal szemben húzza meg határait, akkor kutatási területe a modernitás – ugyancsak szűk – távlatára korlátozódik – ellentétben a „régivel”, „tradicionális” vagy „archaikus” formákkal is foglalkozó diszciplínákkal. Dinamikáját meghatározza, mennyire nyitott a történeti tájékozódás iránt. A hagyományosan erős történeti szemléletű német szociológia például a második világháborút követően – az amerikai befolyás és támogatás következtében – a pozitivistá empirizmushoz közeledett. Az Amerikából kiinduló (és az olyan folyóiratokban, mint az *American Sociological Review* vagy *American Journal of Sociology* is megfigyelhető) pozitívizálódás kedvezőtlen körülményeket teremtett a történeti szociológiai tájékozódás szá-

mára, amiből a kényszeredett kiutat elkülönülő intézményesedése – szakfolyóiratok, posztgraduális programok stb. indítása – jelentette, hiszen, ha szűkebb helyen és kisebb befolyással is, de legalább fennmaradhatott. Ennek ára az elszigetelődés lett: ahogyan a történeti szemléletű szociológia intézményesített történetiszociológiává vált, úgy veszített intellektuális és politikai éléből, kritikai potenciáljából. Igaz, viszonylagos intellektuális szabadságot biztosított azon keveseknek, akik valamelyik neves egyetemen, jól fizetett állásban és elismertségnek örvendő továbbra is művelhetik e területet – egy szűk, válogatott, értő közönség előtt. Így lett a történeti tájékozódás – egykor kritikus, rebellis – szociológusból egyfajta „luxustermék”, ahogy egy szakmabéli epésen megjegyezte, „a Prada retikül szociológiai megfelelője” (12. old.).

Még kedvezőtlenebb a helyzet az Egyesült Királyságban. Itt még csak intézményesedni sem tudott a történetiszociológia: a Brit Szociológiai Társaságban 2012-ben alakult meg az első történeti szekció. Inglis emlékeztet a szociológia megkésett nagy-britanniai intézményesülésére, ami eleve erősebb legitimációs kényszert vont maga után, és művelőit az 1950–60-as években arra készítette, hogy diszciplínájukat a „társadalmi változás” tudományaként határozzák meg, a társadalmi újdonságok ismerőinek szerepét játszva nyerjenek elismerést. A brit társadalomtudósok nem a saját tudományos intézmények kialakítására összpontosították erőiket – részben a rájuk fullasztóan ható természettudományos viták miatt, részben amiatt, hogy a közigazgatásban, illetve a radikális politikai mozgalmakban keresték a helyüket.

Talán nem meglepő, hogy a változás tartalmi, belső tényezői között említi Inglis a marxizmus nagy-britanniai helyzetét. A szociológusban belül a történeti tájékozódás támaszkodhat ugyan a marxizmusra, de a tágabb, ellenséges közegben hátrányára is lehet, ha „túl” marxistának minősül. Míg az Egyesült Államokban a hetvenes évek a marxista ihletésű történeti szociológia virágkorát hozta el olyan szerzők műveivel, mint Skocpol és Tilly, a kilencvenes években a mar-

xista tájékozódás már tehetetlenségnek bizonyult.

A mai brit szociológia „illusztris felmenők nyomorba süllyedt leszármazottja”, s míg Marx és Weber „pásztázó tekintete messzire ellátott”, a mai brit főáramú szociológiai gyakorlat számára a múlt egyre inkább idegen, „ismeretlen ország” (5. old.). A brit szociológusok a jelenbeli társadalmi állapot és az állítólag ide vezető történelmi folyamatok felszínes és üres leírására hagyatkoznak, amelyeket a „specialisták elit különítménye” állít elő. A ma a legfőbb elméletalkotóknak tartott szerzők valójában „befolyásos szellemi vállalkozók”, akiket a szakma művelőinek többsége felhatalmazott arra, hogy mind a „mai társadalom”, mind pedig „a történelem” tolmácsai legyenek (uo.). Az általuk előállított, könnyen befogadható csomag egyaránt megfelel a szociológiát tanuló diákoknak, az empirikus kutatóknak és a szélesebb közönségnek – így azután, a többszörös megerősítésnek köszönhetően kanonizált tudásanyaggá szilárdul. S a valódi történeti vénáról árulkodó munkák csupán egy szűk szakmai kör érdeklődését keltik fel, míg a szociológiai terep egészét a szellemi vállalkozók üres jel-szavai uralják.

Inglis elsődleges céltáblája természetesen Anthony Giddens. Nyilvánvaló a kontraszt Giddens régebbi munkái (például az 1985-ös *The Nation-State and Violence*) és későbbi írásai (például az 1991-es *Modernity and Self-Identity*, vagy a még újabb, talán már komolyan nem is igen vehető művek) között. Ő az, aki a korábbi, történetileg beágyazott, alapos és komoly munkától eltávolodva egyre nagyobb elismerést arat a tudományos és politikai közegben. Az ilyen és ehhez hason-

ló pályáiv azonban nem róható fel az egyes tudósoknak, hiszen az adott közeg alakítja „a tudományos fogyasztás változó mércéit”, amelyek kevésbé árnyalt elemzéseket igényelnek. „Mindez a szociológiai mező jelenlegi szerveződésének eredménye és kifejeződése. A megnevezett problémák rendszerszintűek, és nem a mezőn belül tevékenykedő egyesek kudarcát jelzik.” (15. old.) Inglis első pillantásra felszínesnek tűnő, noha igen erőteljes jelzőkkel élő Giddens-kritikája valójában nem felszínes: igazából nem Giddensről van itt szó, az ő pályáve csupán tünete egy jóval mélyebben rejlő és súlyosabb problémának.

Az olvasó viszont joggal hiányolja az alternatíva legalább vázlatos bemutatását. Inglis cikke hemzseg a „történeti orientáltságú szociológia”, „történetiszociológia”, „a hosszú távú történeti folyamatok megértése”, „a komplexitás alapos megismerése” és hasonló kifejezésektől, amelyek mind arra a szociológiai tájékozódásra utalnak, amelyet Inglis erősíteni szeretne. Ám erről kevés derül ki, leginkább a felhozott példákban sejthető, milyen volna ez a szociológia. A „klasszikus” Anderson, Tilly és Skocpol mellett említi még Eliast, Mannt és Goodyt is, és a nálunk talán kevésbé ismert W. G. Runciman.

Runciman több szempontból is érdekes. Egyrészt Angliában maradt, sőt Cambridge megbecsült professzora. Igazi szociológiai luxustermék, akinek produktumait a szűk körű, de ingyenc arisztokrata közönség fogyasztja.

Runciman ráadásul az Inglis által is két ősforrásként megnevezett Marx és Weber közül ez utóbbira támaszkodik, miközben Inglis maga láthatóan a marxi elméletnek tulajdonít nagyobb jelentőséget a felvázolt problémák megoldásában. S hogy egy kicsit cifrább legyen a kép, Runcimanról azt is érdemes tudni – bár ezt Inglis meg sem említi –, hogy grandiózus háromkötetes munkájában⁴ egy evolúciós elméletet vázol fel. Persze Runciman sokfelől merít – az első kötet például egy weberi alapossággal és alapkialakítással megírt fogalmi és módszertani értekezés, a harmadik pedig az első két kötetben megfogalmazott elmélet alkalmazása a brit társadalom törté-

4 ■ W. G. Runciman: *A Treatise on Social Theory*. Cambridge University Press, Cambridge. Vol. I: *The Methodology of Social Theory*. 1983.; Vol. II.: *Substantive Social Theory*. 1989.; Vol. III.: *Applied Social Theory*. 1997. Egyéb munkáiban Runciman ugyancsak az evolúciós társadalomelmélet felé tájékozódik, pl. *On the Tendency of Human Societies to Form Varieties*. In: uő: *Confessions of a Reluctant Theorist*. Harvester Wheatsheaf, New York – London, 1989.; *The Social Animal*. Harper Collins, London 1998. vagy: *The Selectionist Paradigm and its Implications for Sociology*. *Sociology*, 32 (1998) 1. szám, 163–188. old.

netére. Újabb munkáiban pedig igazi történelmi látásmóddal, alaposággal és érzékenységgel elemzi többek között a kereszténység elterjedését a Kr. e. III. században, aminek bemutatásához viszont továbbra is az evolúciós elméletek metaforáira támaszkodó koncepciót használja.

Runciman valóban komoly tisztelt övezi a brit társadalomtudomány egy szűkebb körén belül, és az is kétségtelen, hogy felszínességgel vagy szűk látókörrrel nem vádolható. Egyfelől evolúciós koncepciója olyannyira óvatosan – a biologizálás csapdáját tudatosan elkerülve – használt metaforákon alapszik, hogy azok épp annyira üresen csenghetnek, mint mondjuk a „likvid modernitás” kifejezés. A kulturális szelekcióról szóló runcimani elgondolás azonban még e metaforák esetleges kiszűrése után sem marad üres, ami éppen annak a hatalmas történelmi tudásnak és érzékenységnek köszönhető, amelynek hiányát Inglis számon kéri kortársain.

A történelmi érzékenység hiánya a kortárs szociológiában Inglis diagnózisa szerint a modernitás egyediségéről szóló téves axióma kritikátlan elfogadásával párosul. E jelenség is a diszciplína születésének körülményeihez kapcsolható, hiszen éppen a modern társadalom értelmezése lett az a saját terület, amelyet az új tudomány kihasított magának. Ha pedig a tárgy egyedisége megkérdőjeleződik, mondja Inglis, akkor a szociológiának ismét komoly identitásproblémákkal kell megküzdenie. Ennél rövid távon mindenképp gyümölcsözőbb, de legalábbis könnyebb a modernitásról és a posztmodernitásról szóló hangzatos diskurzusok mögé bújni, s ha lehet, profitálni belőlük.

Nem biztos, hogy a modernitás sajátosságáról szóló diskurzus szükségképp együtt jár a történelmi látásmód hiányával. Inglis prekonceptiója kapcsolja össze őket, mert szerinte a modernizáció folyamatában létrejött társadalmi élet nem mutat a korábbiaktól radikálisan különböző jegyeket, a modernség nem igényel külön értelmezést, s főképp nem külön tudományterületet. A modernitásba torkolló folyamatok az emberi civilizáció kezdete óta zajlanak. Kellő érzékenység esetén azonban a törté-

nelmi formák legalább annyira értelmezhetők a maguk egyediségében, mint amennyire univerzális, szinte időtlen folyamatok eredőjeként. Hogy az unikalitásra vagy az azonosságra érdemes-e inkább összpontosítani, az a szociológia önmeghatározásával is összefügg. A bosszantó helyzet valóban abból adódik, hogy a mai szociológiában kétségtelenül megfigyelhető erős hajlandóság a frappáns, ámde üres, emiatt hosszabb távon kétes értékű jelszavakkal takarózásra kevésbé segíti az ellenállást a kedvezőtlen társadalmi közeggel szemben.

Inglis elsősorban a brit szociológiáról kíván beszélni. A vázolt helyzet ott valóban súlyosabb, mint a jóval több erőforrással rendelkező Egyesült Államokban, ahol még a szociológia művelésébe is sokkal több minden belefér. A bemutatott tendencia azonban általában a nemzeti sajátosságoktól függetlenül jellemzi a szociológia állapotát. Nem lehet azt mondani, hogy Inglisnek egyáltalán nincs igaza.

Hogy a szociológiával mi lesz, nem tudjuk. Lehet, hogy feloldódik különféle interdiszciplináris vizsgálódásokban, mint a társadalmi nemek kutatása, környezettudomány, kisebbségkutatás, nemzetközi kapcsolatok stb. Ám akkor sem lesz minden tanulság és érdekesség híján a szociológia rövid története. S még az is lehet, hogy visszatér a grandiózus elméletekhez. Végtére is néhány évtized alatt talán megkopik a „posztmodern fantazmagóriák” (12. old.) vonzereje, hogy helyet adjon a nagyobb formátumú, mélységében és távlataiban ambiciózusabb koncepció iránt újból feltámadó igénynek. Vagy éppenséggel beéri a jelenleg rá osztott szereppel, és megrendelésre felméréseket végez a különféle társadalmi jelenségek megadott aspektusairól. Hiszen bármiről folyik is az akadémikus vita, a praxis nagyrészt mégsem egyéb, mint a megrendelésre készített felmérések nagyipara.

Hogy mi lesz, az nem Inglisen múlik. Provokativan megfogalmazott figyelmeztetése vélhetően kivált majd néhány reakciót, azonban aligha lehet több pusztába kiáltott szónál. Ezzel együtt érdemes elolvasni és elgondolkodni rajta.

PÁL ESZTER

A FAKULTÁSOK VISZÁLYA ÚJRATÖLTVE

Steven Pinker: Science is not the Enemy of the Humanities. *New Republic*, 2013. augusztus 6.

Leon Wieseltier: Crimes Against Humanities. Now science wants to invade the liberal arts. Don't let it happen. *New Republic*, 2013. szeptember 3.

Steven Pinker, a Harvard pszichológiai professzora szerint a XVII–XVIII. századi racionalizmus és a felvilágosodás korának legkiemelkedőbb gondolkodói, jelesül Descartes, Spinoza, Hobbes, Locke, Hume, Rousseau, Leibniz, Kant és Smith tudósok voltak. Nagyban hozzájárultak a matematika, a fizika és a pszichológia fejlődéséhez, és emellett kivétel nélkül szenvedélyes és nyughatatlan teoretikusai voltak az emberi természettel foglalkozó tudományoknak. Kognitív idegtudománnyal foglalkozó tudósok voltak, akik az idegrendszer tanulmányozásán és működésének szabályszerű leírásán keresztül próbáltak magyarázatot találni az emberi érzelmek, illetve gondolkodás sajátosságaira. Evolúciós pszichológiai kutatásokat végeztek, az emberi viselkedés evolúciós gyökereit kutatták, amikor a természeti állapot emberéről, valamint a lelkünk mélyén lakozó állati ösztönökről töprengtek, de a mai értelemben vett szociálpszichológia sem volt tőlük idegen: az együttélésre ösztönző érzelmekről vagy éppen a társas létet megnehezítő, önző szenvedélyekről is szóltak, továbbá arról a sajátosan emberi jellemvonásunkból fakadó gyengeségről is, amely rendre akadályt gördít legjobb terveink kivitelezése elé.

Formabontó gondolataikat a Pinker említette szellemi óriások minden formális, korunkban tudományosnak minősített elméleti háttér és empirikus adat nélkül fejtették ki műveikben. Nem álltak, nem is állhattak rendelkezésükre azok a technikai vívmányok, tudományos eredmények, amelyekhez ma már, a XXI. században akár

egy egyetemi tanulmányait megkezdő tudósjelölt is könnyen hozzáférhet. Mit nem adtak volna ezért a tudásért az előző korok Faustjai? Vajon mihez kezdtek volna vele? Mi lenne, ha visszautaznánk az időben, és jelenlegi tudásunknak csak pár morzsáját átadhatnánk nekik?

Descartes-ot, Spinozát, Hobbesot, Locke-ot, Hume-ot, Rousseau-t, Leibnizet, Kantot és Smitht olvasva Pinkert gyakran ilyen, illetve ehhez hasonló kérdések foglalkoztatják. Kérdésfeltevése a tudományos-fantasztikus művek stílusára emlékeztet, mégsem kell a valóságtól elrugaszkodnunk, hogy válaszokat kapjunk rá: „Felesleges képzelegnünk erről a forogatókönyvről, hiszen benne élünk. Nemcsak a nagy gondolkodók és örököseik munkái állnak rendelkezésünkre, de olyan tudományos ismeretek is, amelyenkről ők álmodni sem mertek. Korunk kivételesen kedvez annak, hogy megértsük ember mivoltunkat.”

Pinker úgy ítéli meg, hogy a különböző tudományos diszciplínák eredményei és a lehetőségek, amelyeket felkínálnak, nemhogy új lökést adnának a bölcsészetnek és örömmel tölténék el a bölcsészeket, de az ellenkező hatást váltják ki. Mindenki, köztük a bölcsészek is, üdvözlők azt a tevékenységet, amelyet a tudományok az emberi létfeltételek javítása érdekében végeznek, de sérelmezik, ha túllepik hatáskörüket, és beférkőznek az ő szférájukba. Különösen szembeűnő ez, ha a tudományos okfejtés vallási kérdésekben jut szerephez: ilyenkor még a nem hívók is hajlamosak felemlíteni a tudósokat, és figyelmeztetni a tudósokat, hogy idegen területre tévedtek; azt hangoztatják, nem feladatuk, hogy megnyilatkozzanak az emberiséget érintő legnagyobb, legmagasztosabb kérdésekben.

Ugy tűnik, sem a vallási, sem a politikai világnézet nem sokat nyom a latban, amikor el kell ítélni, bíráltni és ledorongolni a bölcsélet territóriumára belépő tudományokat. Súlyos vádbeszédek hangzanak el ilyenkor, amelyek a tudományos gondolkodásmódot teszik felelőssé a háborúkért és népiirtásokért, vagy éppen a morál, az erkölcsi értékek hanyatlásáért. Ezekben a vádbeszédekben, vádiratokban gyakran hangzanak el olyan

hívószavak, mint a determinizmus, redukcionizmus, esszencializmus, pozitivizmus vagy mind közül a legrosszabb: a szcientizmus.

Pinker visszautasítja a tudományokkal szemben felhozott, túlbuzgóságból fakadó vádakat; a tudományok nem okolhatók sem a háborús konfliktusokért, sem az emberiség elleni bűncselekményekért, sem pedig az erkölcsök romlásáért. Megítélése szerint a tudományok nélkülözhetetlenek ahhoz, hogy művészetről, politikáról, erkölcsről vagy úgy általában emberi mivoltunkról, az emberi élet értelméről és jelentőségéről gondolkodhassunk, a szcientizmus vádjá pedig nem egyéb üres szitokszónál, nem fed le semmilyen összefüggő, koherens doktrínát, mindössze arra alkalmas, hogy a tudományokat rossz színben tüntessék fel, és riogassák vele az embereket.

A szcientizmus Pinker szerint nem jelenti azt, hogy a természettudományok minden tekintetben csálhatatlanok. Azt sem, „hogy minden mai tudományos hipotézis igaz volna – az új hipotézisek többsége nem az, hiszen a tudományt a feltevések és cáfolatok sorozata élteti. Nem készül imperialista módra elfoglalni a bölcsészet területét: a tudomány nem akarja megsemmisíteni a humántudományok szellemi eszközeit, ellenkezőleg, azt ígéri, hogy gazdagítja és sokszínűbbé teszi őket.” Ha a szcientizmust ekképpen értelmezzük, akkor – Pinker szerint – belátható, hogy a tudományok elválaszthatatlanok a filozófiától, a felvilágosult értelemről és a humanizmustól, viszont van két sajátosságuk, ami megkülönbözteti őket: 1. a tudomány elkötelezettje annak az eszmének, hogy világunk az értelmünk segítségével megragadható és megismerhető; 2. minden tudós tisztában van vele, hogy a tudás megszerzése nem könnyű feladat, komoly erőfeszítések gyümölcse. A szcientizmus legfőbb törekvése az, hogy ezen a két tételen alapuló szemléletmód meghonosodjon a gondolkodás minden területén.

Mennyiben helyezik új megvilágításba a tudományok a bölcsészek által vizsgált kérdéseket és problémákat? Ha az emberi mivoltunkat érintő legmélyebb kérdéseket kutatjuk, arra

keressük a választ, hogy kik vagyunk, honnan jöttünk, és mi az értelme az életünknek, akkor óhatatlanul szembeáljuk magunkat a vallással, márpedig a vallás védelmezői a szcientizmus legádázabb és legelszántabb kritikusai. Többségük úgy látja, hogy a tudományok és a vallás világának határa átjárhatatlan: a tudományoknak be kell érniük a tapasztalati jelenségek tanulmányozásával, és nem nyilatkozhatnak meg olyan kérdésekben, amelyek a morális értékek jelentésére és jelentőségére irányulnak, hiszen az a valóság feladata.

A valóság viszont nem akart megfelelni ennek a kényszerű felosztásnak, hiszen nem szabad elfelejtenünk, hogy a tudományos felfedezések óhatatlanul megingatták, sőt egyenesen megcáfolták az élet, az emberiség és a társadalmak eredetéről szóló tradicionális vallási és kulturális hiedelmeket.

„Mi már tudjuk, amit őseink még nem, hogy minden ember egy afrikai főemlős faj leszármazottja, amely történelme utolsó szakaszában megteremtette a földművelést, a kormányzást és az írást. Tudjuk, hogy fajunk csak egyetlen apró ága annak a genealógiai fának, amelyet az összes, a prebiotikus vegyi anyagokból közel négy milliárd évvel ezelőtt kialakult élőlény alkot. Tudjuk, hogy olyan bolygón élünk, amely galaxisunk százmilliárd csillagának egyike körül forog, amely csak az egyik galaxis 13,8 milliárd éves univerzumunk százmilliárd galaxisa közül, s talán ez az univerzumunk is csak az univerzumok mérhetetlen sokaságának egyike.

Azt is tudjuk, hogy a térről, az időről, az anyagról és az okságról alkotott elképzeléseink nagyon nagy és nagyon kis méretek esetén összemérhetetlenek a természeti valósággal. Tudjuk, hogy az anyagi világ törvényei (beleértve a baleseteket, a betegségeket és egyéb csapásokat) nem követnek semmiféle, az ember jólétét érintő célt. Nincs sors, gondviselés, karma, varázslat, átok, jóslás és isteni büntetés, sem meghallgatásra lelő ima – még ha a valószínűség törvényei és a megismerés működése közötti illeszkedés hiánya érthetővé teszi is, miért hisznek bennük az emberek. És azt is tudjuk, hogy mindezt nem tudtuk korábban, hogy minden kornak

és kultúrának van olyan dédelgetett meggyőződése, amely határozottan falszifikálható, köztük kétségtelenül olyanok is, amelyeket ma vallunk” – állítja Pinker.

A ma élő művelt embert erkölcsi világnézetében és szellemi meggyőződésében a tudományos szemléletmódnak kell vezérelnie. Pinker ezzel nem azt állítja, hogy a tudomány közvetlenül írja elő, milyen elvek, illetve értékek szerint kell élnünk és a valóságot értelmeznünk, de megteremti a lehetőséget, hogy a világunkról alkotott képünkön és értékítéletünkön változtassunk. Például a tudományos kételynek köszönhetően az egyház autoritása megszűnt mind a tények, mind pedig a morális kérdések magyarázata felett. Ehhez viszont szükség volt arra, hogy a tudomány bogarat ültessen az emberek fülébe, s kételkedni kezdjünk a bosszúálló istenek és természetfeletti erők létezésében, vagy éppen ennek nyomán kétségbe vonjuk, hogy az emberáldozat és a boszorkányüldözés jó célt szolgál, a hitnek van gyógyító ereje, az eretnekeket meg kell égetni stb. A tudomány, amely azáltal, hogy azt hirdette, a világegyetemet mozgató törvényeknek bizonyosan nincs semmilyen előre kijelölt céljuk, arra kényszerített bennünket, hogy az isteni gondviselésről lemondva tudomásul vegyük saját felelősségünket a magunk, fajunk és bolygónk jólétéért, és aláasta minden olyan erkölcsi és politikai világnézet tekintélyét, amely misztikus erők, messiási korok meglétére, működésére és befolyására alapozódott. Pinker számára a tudomány szülte a humanista eszmét. A humanizmus elválaszthatatlan a világ megértésére irányuló tudományos gondolkodástól, az általa közvetített értékeket pedig de facto erkölcsi hitvallássá emelték a modern demokráciák, nemzetközi szervezetek és szabadelvű felekezetek.

Ha listázhathatnánk azokat a nagyszerű teljesítményeket, amelyekre az emberiség a legbüszkébb, szembetűnő lenne, hogy többségüknek közük van a tudományokhoz. Pinker úgy látja, hogy a tudomány legjelentősebb vívmánya, a legnagyobb dolog, amit az emberiség a tudománynak köszönhet, maga a tudományos gon-

dolkodás. A tudományos gondolkodás nem egyenlő száraz tények összegyűjtésével és feldolgozásával, hanem igazi szépsége az összefüggések megértésében rejlik. A tudomány nemcsak elgondolkodtat, hanem gyönyörködtet is. A tudományos felfedezések, ha műalkotásokhoz hasonlítjuk őket, nem egyszerűen szép tárgyak vagy képek. Többek annál, mert segítenek megérteni, mit jelent embernek lenni, mi a helyünk a világban.

Pinker nem ért egyet azzal a szerinte közkeletű vélekedéssel, hogy a technológia fejlődésének köszönhetően ma már egy olyan megvalósult antiutópiában élünk, ahol az erőszak és a nélkülözés az úr. Épp ellenkezőleg, ha a világban körülnézünk, globális méretű fejlődés és gyarapodás jeleit láthatjuk:

„A számok azt mutatják, hogy több évezredes közel általános szegénység után a népesség egyre nagyobb arányban éli túl első életévét, iskolába jár, szavaz a demokráciákban, békében él, mobiltelefont használ, kisebb fényűzést is megengedhet magának, és megéri az öregséget. Egyedül a mezőgazdaságban a zöld forradalom egymilliárd embert mentett meg az éhínségtől. És aki az igazi erkölcsi kiválóság példáira vágyik, keresse meg a »himlő« és »marhavész« szócikket a Wikipédiában: a meghatározásuk múlt időben áll, jelezve, hogy az emberi lelemény felszámolta a két legkegyetlenebb szenvedést kiváltó okot az emberi nem történetében.”

Bármennyire jelen vannak is a tudományok és szövik át az emberi élet minden területét, Pinker szemét sérti az egyetemen falai között is gyakorta megjelenő szemlélet, amely a tudományokat nemcsak gyanúsán kezeli, de leminősíti, sőt egyenesen demonizálja. A tudományellenes hangok hajlamosak felelőssé tenni a tudományokat azokért a bűnökért, amelyek egyidősek az emberi civilizációval, legyen szó a rasszizmusról, a rabszolgatartásról, a felfedezők által meghódított kontinensek kirablásáról vagy a népirtásokról. Pinker szerint ugyanígy helytelen az áltudományos paradigmákra alapozott politikai mozgalmakat (mint például a szociáldarwinizmus) számon kérni a tudományon. Inkább azzal kellene foglalkozni, hogyan lehetséges, hogy

még az elit egyetemeken is szerezhett valaki diplomát úgy, hogy az egyetemi éveiben soha nem kerül kapcsolatba a tudományokkal, és nem tesz szert ilyen ismeretekre, miközben azzal vezetik félre, hogy a tudósokat többé nem érdekli az igazság, csupán a változó paradigmák divatjait hajszolják.

Arra, hogy a tudományokat rossz színben tüntetik fel, kriminalizálják, az elmúlt pár évben számos esetet láttunk, véli Pinker. Például amikor 2006 és 2007 között a Harvard megújította az általános hallgatói képzésről szóló szabályzatát, a következő sorok jelentek meg az előzetes jelentésben: „A tudomány és a technológia közvetlenül és sokféleképp, pozitív és negatív hatással is van diákjainkra: a tudományoknak köszönhetjük az életmentő gyógyszereket, az internetet, a hatékonyabb energiatarolást és a szórakoztatóelektronikát, de a biológiai és atomfegyvereket, az elektronikus lehallgatást és a természet károsítását is.” Pinker megdöbbenésének ad hangot, amikor megállapítja: a többi tudományterület tanításának szabályait előíró bekezdésekben nem bukkantak fel ilyen, szerinte a haszonelvűség és az aljasság között lavírozó szövegek, majd felszólítja olvasóit: gondolják csak el, milyen lenne, ha a diákokat úgy próbálnánk meg például a zene tanulásra motiválni, hogy a zenének jótékony hatása van ugyan a gazdaságra, de a náciakat is inspirálta gáztetteikben.

Pinker helyteleníti, hogy rossz példákat a tudománytörténetből kiragadva, például egyfelől a fekete himlő felszámolását, másfelől a Tuskegee-féle szifiliszkísérleteket (amikor a kutatók az 1930-as években nyomorgó afroamerikaiakon vizsgálták a latens, kezeletlen szifilisz következményeit) mérlegre téve döntsünk arról, a tudományokat karanténba zárjuk-e, vagy inkább engedjük, hogy érvényesüljenek más területeken is. Vegyük például a politikai világot! Pinker nem azt állítja, hogy a modern agy kutatás, genetika vagy idegtudomány módszereit maradéktalanul helyes és célszerű a politikában alkalmazni. Nem tartja hasznosnak, sem elfogadhatónak, hogy a szavazókat bedrótozva kövessük nyomon agytevékenységüket, és vizsgáljuk a politikusok geszt-

tusaira adott reakcióikat, vagy hogy egyetlen, az agresszió kialakulásáért felelős gént kárhoztassunk a háborús konfliktusokért. Ugyanakkor szorgalmazza, hogy ne zárkózzunk el azoktól az új, innovatív ötletektől, amelyekkel a tudomány előáll, és ne zárjuk ki annak lehetőségét, hogy segítségünkkel, illetve alkalmazásukkal jobban megértsük a politikai cselekvések indítékait, mozgatórugóit, általános jellemzőit, működési mechanizmusait, az ember és a társadalom életében betöltött szerepét, hatását.

A bölcsészeti területén Pinker szerint még nagyobb szükség volna erre, ezen a téren az elutasítás mégis erősebb az elfogadásnál. Pedig a bölcsészet komoly bajban van. Egyre kevesebb pénz jut a bölcsészképzésre, a diákok tömegesen hagyják el a bölcsészeti fakultásokat, vagy választanak más stúdiumokat, a végzett diplomások többségének nehéz elhelyezkednie, küzdenie kell a megélhetésért, az egzisztenciális válság pedig morális válsággal párosul. A bölcsészet korunkban végbemenő hanyatlása iránt egyetlen gondolkodó ember, egyetlen értelmiségi sem lehet közömbös, már csak azért sem, mert szerepük pótolhatatlan, meglétük nélkülözhetetlen a civilizált demokratikus társadalmakban.

Pinker úgy ítéli meg, ez a hanyatlás összefüggésbe hozható a kultúrában általánosan jelentkező és megfigyelhető antiintellektuális trendekkel, valamint azzal, hogy az egyetemek egyre inkább üzleti alapon működnek, ha tetszik: kommercializálódtak, elüzletiesedtek. Viszont nemcsak külső okokra és erődökre kell a bölcsészeknek hivatkoznuk, amikor számot vetnek a jelenlegi válsággal, hanem magukban is keresniük kell a hibát: például azzal, hogy képtelenek voltak szembenézni a posztmodernitás kihívásaival, vagy progresszív kiutat találni belőle. Pinker a következő anekdotával szemlélteti, milyen eltérő attitűd jellemzi manapság az egyetemen kutató tudósokat és a bölcsészeket: „Több egyetemi elnök és rektor is arról panaszkodott nekem, hogy ha természettudós keresi fel a hivatalában, azért jön, hogy beszámoljon egy újabb izgalmas kutatási lehetőségről, és erőforrásokat kérjen a kutatás elvégzéséhez. Ha viszont

egy bölcsező néz be hozzájuk, csak azt kéri tőlük, tartsák tiszteletben azt, ahogyan a dolgok mindig is zajlottak.”

A kiegyezés a tudományokkal számtalan lehetőséget kínál a bölcsészet számára a megújulás és az innováció terén, ám nemcsak az egyik oldal profitálna abból, ha a két tudományterület kapcsolata szorosabbá válna, hanem kölcsönösen vinnék egymást előre, és járulnának hozzá ahhoz, hogy világunkat jobban megismerjük. Bizonyos diszciplínák között már megtörtént az átjárás; a művészet-történet egyik ágából kinövő archeológia az idők során igazi *high-tech* tudománnyá fejlődött, a nyelvészet és az elmefilozófia pedig összefonódott a kognitív idegtudománnyal. A nyelv- és irodalomtudomány számára a kognitív és evolúciós pszichológia, valamint a viselkedésgenetika kínál új lehetőségeket. A művészetek javukra fordíthatnák a látás, a hallás és az agy vizsgálata során alkalmazott módszereket és elért tudományos eredményeket. Az adattömegekkel, gigászi adatbázisokkal foglalkozó tudományág, a *big data* amellett, hogy a politikatudománnyal együttműködve érhetne el komoly sikereket, általánosságban digitális forradalmat hajthatna végre a bölcsészet világában. Ez azonban csak néhány lehetőség a sok közül. Az elméletalkotásnak, kutatásnak, felfedezésnek és fejlesztésnek csak az emberi képzelet szabhat határt.

Mindazonáltal Pinker úgy véli, a bölcsészek egyáltalán nem fogékonyak erre, sőt a tudományok térhódítása ellen kikelve írásaikban végletekig leegyszerűsítőnek, redukcionistaának, naivnak, durvának és mindenekelőtt szcientistának bélyegzik a bölcsészet területei felé tájékozódó tudósokat. Pinker figyelmezteti a kritikusokat, vigyázzanak, milyen jelzőket használnak, főleg ami a leegyszerűsítést illeti. Leegyszerűsíteni nem egyenlő az egyszerűsítéssel, a komplexitás hiányával. Ha a tudományos magyarázat nem támaszkodhat az egyszerűsítés és általánosítás stratégiáira, akkor a tudomány emberei könnyen úgy járhatnak, mint Jorge Luis Borges novellájában a Kartográfusok Kamarája, „amely akkora Térképet készített a Birodalomról, amekkora maga a Birodalom volt, és azzal pontról pontra egybeesett. A

Következő Nemzedékek már kevésbé kedvelték a Kartográfia Tudományát, s úgy látták, hogy Fölösleges az a kiterjedt Térkép, és nem kis Könyörtelenséggel a sorsát a Nap és a Tél Zord Hatására bízták.” Arról nem is beszélve, micsoda naivitásról és együgyűségről árulkodik az a szemlélet, amely azt hirdeti, hogy be kell betonozni a tudományokat, és mindig elégedettnek kell lennünk a világ megértésére irányuló bevett módszerekkel. Ezzel szemben Pinker azt látná jónak, hasznosnak és előremutatónak, ha a bölcsészet tanulna a tudományoktól, már csak azért is, mert így kitörhetne jelenlegi válságos helyzetéből.

Leon Wieseltier rögtön egy tételmonddal indítja bírálatát Pinker cikkéről. Ebben leszögezi, hogy nem tudományos az a kérdés, milyen szerepet töltenek be a tudományok az ember életében, a társadalomban, illetve általában a gondolkodásban. Szerinte a tudományoknak nincs különleges tekintélyük, jórészt felhatalmazásuk sem, hogy nem tudományos kérdésekre válaszoljanak. „Nem a tudomány dolga eldönteni, hogy a tudomány beletartozik-e az erkölcs, a politika és a művészet szférájába. Ezek filozófiai kérdések, a tudomány viszont nem filozófia, még ha a filozófia a kezdetektől fogva fogékony volt is a tudományra.”

Wieseltier szerint bármennyire komoly eredményeket értek is el, akármennyire jól kidolgozott és formabontó elméletekkel álltak elő saját szakterületükön, a tudósok válaszaikat az élet értelmének kérdésére önmagában nem lehet ennek függvényében megítélni. Erről gondolkodva először is azt kell megfontolnunk, hogy a tudomány milyen általános világnézetet képvisel és közvetít. Robert Musil után szabadon Wieseltier úgy fogalmaz, ahhoz, hogy valaki valamilyen világnézetet valljon, bizonyos mértékig rá kell látnia a világ egészére. A tudományokról ez nem mondható el, nincs általános rálátásuk a világra, szigorúbb értelemben túlságosan behatároltak, saját kutatási területükre fókuszálnak, így nincs általános világnézetük. Mind ez azonban cseppet sem von le az

értékükből, a tudomány korlátainak, limitáltságának belátása nem egyenlő azzal, hogy kétségbe vonjuk legitimitását, eredményeit, jelentőségét és szépségét. Ezt egyetlen humanista értékeket valló gondolkodó, értelmiségi sem teheti meg.

Néhány tudós elmét és szcientista szerzőt ez az álláspont nem nyugtat meg, és még az sem tölti el őket melegevéssel, hogy a tudományok és a technológia napjainkban egyre jelentősebb mértékben hatja át, irányítja és uralja az emberek hétköznapi életét. Úgy érzik, a tudomány világán kívül állók támadást intéztek a tudomány ellen. Álláspontjuk szerint nekik, a tudomány védelmezőinek két fronton kell megvívniuk a harcot a tudomány becsületéért, tekintélyének megőrzéséért: 1. szembe kell szállniuk a fundamentalista keresztények tudományellenes törekvéseivel, illetve 2. ellencsapást kell mérniük a bölcsészek kritikáira.

1. Wieseltier szerint ha vallási fundamentalizmusból fakadó tudományellenes törekvésekről van szó, még a szcientizmussal szemben szkeptikus álláspontot képviselőknél is a tudomány pártját kell fogadni. Fontosnak tartja viszont, hogy hangsúlyozza, a vallási fundamentalizmus nem keverendő össze a vallással; előbbi hibái nem tulajdoníthatók utóbbi eltévelyedéseinek. Csak nagyon kevés hívő értelmezi szó szerint a szent írásokat. Amikor olvassák őket, ugyanúgy járnak el, mint a nem hívők, azaz értelmezik a szövegeket. Az interpretáció pedig szükségképpen maga után vonja a konfliktust a leírtak és a máshonnan szerzett tudásunk között. „Ahogyan régen a rabbik gondolták, el kell fogadnunk az igazságot, bárkitől, aki kimondja. A vallásos emberek, vagy legalábbis a többségük nem félkegyelmű. Mindig segítségért folyamodtak a tudás, az ismeretek más forrásához is. Ismerik a filozófiai érvelés technikáit és a szavak átvitt értelmét, a képes beszédet.” Amikor a hívők feszültséget, netalán ellentmondást tapasztaltak az írás szó szerinti értelme és ismereteik között, a problémát alaposan megvizsgálták. Összességében tehát Wieseltier úgy látja, hogy meg kell védelmezni a tudományokat a vallás bizonyos formáinak túlkapá-

saival, elfogultságával, radikalizmusával és ostobaságával szemben, de ez nem jelenti, hogy minden tudománynak ellentmondó vélemény, illetve világnézet gyengeelméjűsége vall: „A homályosságnak nem az az alternatívája, hogy a tudományon kívül semmi sincs.”

2. Wieseltier furcsának találja, hogy a szcientizmus hívei szerint a tudományok áldozatul estek a bölcsészek kritikáinak, amikor az Egyesült Államokban a bölcsészeti hanyatlás, ez a hanyatlás pedig nem kis mértékben köszönhető a tudományok eltúlzott népszerűségének. A szcientistákat zavarja, hogy egyesek számára létezik más világ a tudományon kívül, és nem nyugtatja meg őket, hogy a bölcsészek elismerik és tiszteletben tartják a tudományokat. Helyette teljes megadást követelnek tőlük, azt akarják, hogy a bölcsészeti hódoljon be és rendelődjön alá a tudományoknak. Az önálló, autonóm bölcsészeti gondolata zavarba ejti őket, mert azt érzik, ez a tudományok gondolkodást túlságosan határok közé szorítja, hatókörét leszűkíti. Erre reagálva védekező pozíciót vesznek fel, majd agresszíven visszatámadnak, vagy ahogyan Wieseltier fogalmaz: úgy viselkednek, mint a Szovjetunió, azért terjeszkednek, mert úgy érzik, hogy be vannak kerítve.

Pinker írása Wieseltier számára egy újabb kísérlet a szcientista hitvallás megvédésére és megerősítésére; a szerző azt szorgalmazza, hogy a bölcsészeti asszimilálódjon, oldódjon fel a tudományokban: „Pinker esszéjének vége felé a bölcsészeti tudományok szolgálóleánya; haladása, sőt fennmaradása is a tudományoktól függ.” Ezzel összefüggésben Wieseltier Pinker azon állításait is kifogásolja, melyek szerint a történelem során a tudományok egyértelműen bebizonyították, hogy a tradicionális vallási és kulturális hiedelmek téveszerűen hamisak. Wieseltier többek között arra hívja fel a figyelmet, hogy ezek a Pinker által hiedelmeknek nevezett, valójában a világ megértésére hivatott rendszerek nem ténymegállapításokon, hanem szubjektív értékítéleteken alapultak, nem is beszélve arról, hogy az évszázadokkal sokat változtak, ahogy az emberiség

ismeretei egyre inkább bővültek, például a tudományoknak köszönhetően. Végezetül az sem mellékes, hogy ezekben a hiedelmekben tény és érték viszonya annyira összetett, hogy bizonyos esetekben az értékek túléltek az elavult tényeket; nem érdemes például értéktelennek minősíteni az ókori művészetet, mert a későbbi korokban a tudomány rácsafolt arra a kozmológiai világmépre, amely inspirálta alkotóit. A tények elavulásának tehát nem egyenes következménye, hogy az általuk hordozott filozófiai, morális és kulturális értékek degradálódnak, mondja Wieseltier.

Esszéjében Pinker a szcientizmus védelmére kel. Saját meghatározást ad a fogalomnak, számára a szcientizmus egyenlő az arra irányuló törekvéssel, hogy a tudományban általánosan elfogadott, a tudományok védjegyének számító két alapgondolatot a rájuk alapozott sajátos szemléletmóddal egyetemben honosítsák meg a gondolkodás minden területén. Az egyik tétel azt mondja ki, hogy a világ értelmünk segítségével megragadható, a másik pedig azt, hogy a tudás megszerzése kihívást jelent. Wieseltier szerint nem kell tudósnak lenni ahhoz, hogy valaki elfogadja ezt a két tételt, és magáévá tegye azt a szemléletmódot, amely Pinker szerint csak a tudomány sajátja; Platón, Dante, Maimonidész, Aquinói Szent Tamás, al-Farábi, Poussin, Bach, Goethe, Austen, Tolsztoj és Proust mindannyian hittek benne, hogy az ember eszes lény, aki az értelmével képes lehet megérteni a világot.

Nem is ezzel van a legfőbb gond. Pinker ott követi el a legnagyobb hibát, amikor nem fogadja el, hogy létezik bármilyen másfajta tudás, vagyis szerinte nem lehet helyes, korrekt és adekvát ismeretekre szert tenni semmilyen más, csak tudományos módon. Ezért fontos számára, hogy cikke elején deklarálja: Descartes-tól kezdve Locke-on és Hume-on át Kantig mindenkinek, aki ténylegesen hozzájárult az emberiség ismeretanyagának bővüléséhez, tudósnak kellett lennie, hiszen másképpen ez nem lett volna lehetséges.

Wieseltier szerint Pinker gondolatai Rudolf Carnap bődületesen szűklátókörű véleményét tükrözik, jelesül azt

a téveszmét, hogy a tudomány révén elvben minden kérdés megválaszolható. Ennek szellemében Pinkler az ismereteinket bővítő, de nem tudományos gondolkodás segítségével szerzett tudást a szcientizmus szellemében minden esetben tudományosnak állítja be. Eljárása Wieseltier szemében maga a szintiszta redukcionizmus, és olyan abszurd, felszínes, érdektelen, megmosolyogtató vagy eleve kudarcra ítélt kísérletekhez vezetne, mint például a műalkotások szigorúan tudományos elemzése: „Az ilyen elemzés mindent megmagyaráz, kivéve azt, ami a leginkább magyarázatra szorul: a szépség sajátos minőségét, amely miatt e festményt szemléljük. [...] Abból, hogy a szcientista magyarázat ebben az esetben nem megfelelő, nem következik az, hogy a szépség »misztérium«, vagy valami hasonló okkult jelenség. Mindössze annyit jelent, hogy másféle – formai, ikonográfiai, érzelmi és filozófiai terminusokban megfogalmazott – magyarázatokat kell keresnünk.”

A szcientizmus nem pluralista szemlélet. Képviselői nem látják be, hogy az emberi létezés meghatározó vonása a sokszínűség, s hogy a létezésünk különböző aspektusait vizsgáló diszciplínák végesek, meg kell maradniuk saját hatáskörükben. Emellett uniformizáló is, a szcientisták számára ezek a különbségek csak látszólagosak, azt hirdetik, ha a tudomány segítségével mélyen a felszín alá ásunk, rá fogunk döbbenni, hogy a látszatkülönbségek mögött azonosság rejlik. Pinker tudásfogalma, amely a tudományos megismerés révén szerzett ismereteinket tekinti és fogadja el egyedüli tudásnak, erről a felfogásról árulkodik. Általánosít, leegyszerűsít és uniformizál, lemond a természet és az ember világának tanulmányozása közti különbségekre figyelmeztető, szellemtörténeti jelentőségű distinkcióról, melyre Vicótól kezdve, Dilthey-en át, Isaiah Berlinig és Bernard Williamsig számos nagy gondolkodó komoly hangsúlyt helyezett műveiben.

Pinker akkor is, amikor a tudomány és a bölcsészet kiegyezését szorgalmazza, leereszkedő stílust használ. Úgy ír erről a szövetségről, mintha megkötése egyedül csak a bölcsészet számára volna előnyös, mintha a bölcsészet semmi újat nem mutathatna a tudományoknak, ami arra vezethe-

tő vissza, hogy Pinker értékrendszer szerint alacsonyabb helyet foglal el a tudás hierarchiájában. Nem két egyenrangú fél szövetségéről álmodik, hanem egy olyan, kényszer diktálta paktumról, amely csak azáltal jöhet létre, hogy a bölcsészet alárendeli magát a tudománynak, elfogadja a Pinker és a szcientisták által védett status quót.

Szintén ez a lenéző hangnem nyilvánul meg abban, hogy Pinker szerint egyedül a tudományok indulnak ki annak feltételezéséből, hogy tudásra szert tenni kihívást jelent, nehéz feladat, mert az ész gyakran a képzelet csapdájába esik. Wieseltier úgy ítéli meg, Pinker egy definíciós trükköt alkalmazva ezzel azt sugallja, hogy alapvetően ésszerűen gondolkodunk, de képzeletünk sokszor tévútra visz bennünket. Pinker úgy állítja be a dolgot, mintha a gondolkodás eleve tudományos, racionális lenne. Wieseltier ezzel szemben amellett érvel, hogy a gondolkodás nem azonos az ésszerű tudományos okfejtéssel, racionalizmussal, több annál; az is egyfajta tudás, amelyhez a világról gondolkodva a képzeletünk révén jutunk hozzá: „Az irodalomban és a művészetekben is vannak gondolatok, intellektuális elismerést érdemlő gondolatok a világról, de a művész nem bizonyítja, hanem megjeleníti őket. Nem érvelünk mellettük, hanem elképzeljük őket. És a képzelet a maga módján nem kevésbé szigorú.”

A legnyilvánvalóbban mégis ott érhető tetten, hogy Pinker a tudományokat magasabb rendűnek állítja be a bölcsészetnél, ahol arról ír, miként lábalhat ki a bölcsészet jelenlegi válságából. A bölcsészetnek új ötletekre van szüksége, de magától képtelen ilyenekkel előállni, úgyhogy a tudományokhoz kell fordulnia. Wieseltier egyetért Pinkerrel abban, hogy a bölcsészet nehéz napokat él át mostanában, ennek oka összefügg a posztmodernizmus – Wieseltier számára – negatív szellemi és kulturális jelenségeivel. Ugyanakkor arra hívja fel olvasói figyelmét, hogy Pinker nem a bölcsészet büszkeségének és becsületének visszaállítását tartja fontosnak, hanem azt, hogy a bölcsészet a szcientizálódás útjára lépjen. Meg akarja menteni a bölcsészetet, de a tudomány segítségével akarja meg-

menteni. Pinker szerint az evolúciós pszichológia segítheti az irodalmárokat, hogy „meg tudják különböztetni az általános rögeszméket azoktól, amelyeket egy adott kultúra felnagyít, s így elrendezhessék a belső érdekkonfliktusokat és egybeeséseket a családokban, a párkapcsolatokban és a barátságokban, amelyek a cselekményt mozgatják”. Tényleg azt hiszi, hogy ezek a hajtóerők rejtve maradtak az olvasók és a kutatók előtt mindaddig, amíg színre nem lépett az evolúciós pszichológia? Wieseltier azzal válaszol: „egy regény cselekményének tudományos olvasata egyszerre lehet igaz és marginális”.

Wieseltier meglátása szerint pontosan túlhajszolt progresszió eredményezte a posztmodern korszak katasztrófáit, de ami ennél is fontosabb – és Pinker megelégedik róla vagy nem veszi tudomásul –, hogy a bölcsészet, jellegénél fogva nem olyan tempóban és nem olyan módon fejlődik, mint a tudományok. Utóbbi terén lineáris haladás megy végbe, napjaink tudósainak nem kell tanulmányozniuk az ókori tudósok munkáit, hogy területükön eredményeket érjenek el, a tudomány fejlődéstörténete pedig hibák korrigálásából és a hibákat okozó tényezők kiiktatásából áll. Ezzel szemben a bölcsészekre, akár csak a művészekre, inspirálóan hathat a múlt, hogy valami újat hozzanak létre. Tudóstársaikkal ellentétben ők tanulmányozzák az ókori gondolkodók műveit, a tradíció számukra olyan folyamat – Gershom Sholem szavaival élve –, amelyet a befogadóképesség termékenyít meg.

„Ellentétben azzal, ahogy a progresszivisták karikatúrák beállítják, a tradíció nem a múlt uralma a jelen felett. Épp ellenkezőleg, a jelen uralma a múlt felett...” – írja Wieseltier, aki szerint nem érdemes elítélni a tradíciót azért, mert azt hirdeti, hogy a dolgok maradjanak meg a régi kerékvágásban. A bölcsészeknek sem kell elnézést kérniük vagy szégyellniük magukat azért, ha ezt akarják. Azt kívánni, hogy minden maradjon a régi-ben, nem jelenti az újítások teljes körű elutasítását. Wieseltier azt írja, hogy a tradíció tulajdonképpen újítások felhalmozása; vannak köztük olyanok, amelyek a hagyományokból fejlődtek ki, de

olyanok is, amelyek gyökeres szakításról tanúskodnak a korábbi módszerekkel és eredményekkel.

Végezetül Wieseltier néhány megjegyzést fűz a *big data* tudomány és a digitális bölcsészet kérdéséhez. Hasznosnak tartja, hogy ennek a tudományágnak köszönhetően egyre több és több adat áll a kutatók és tudósok rendelkezésére, azt viszont szerinte senki sem állíthatja, hogy minden összegyűjtött adat egyformán érdekes, értékes és felhasználható. Hogy ezt eldöntsük, ítélnünk kell, ki kell választanunk, hogy mely adatok használhatók

és melyek nem. Persze a döntéseinkre az adatok hatással vannak, de nem irányíthatják őket. Az összes többihez hasonlóan, emberi reflexió nélkül ez a tudományág is életképtelen. Sőt azt még a *big data* hívei is elismerik, hogy a hatalmas adatbázisok önmagukban nem sok támpontot nyújtanak az összefüggések megértéséhez és értelmezéséhez, ez azonban a bölcsészeti kutatás leglényegesebb eleme.

Végezetül Wieseltier úgy ítéli meg, hogy Pinker bizonyos kérdésekben rendkívül szkeptikus álláspontot képvisel, másokban viszont a kritika teljes

hiányát mutatja. Túló szcientizmusa elvakítja, így nem vesz észre fontos megkülönböztetéseket, szemet huny súlyos problémák felett. Wieseltier ugyanakkor egyetért vele abban, hogy a tudományos és technikai fejlődés a bölcsészet javát is szolgálhatja. Sajnos azonban mindig fennáll szerinte a veszélye annak, hogy a tudomány károsítja és megcsönkítja a bölcsészett, mint tette jó pár diszciplínával a múltban.

■ **NAGY DÁNIEL GERGELY**

E SZÁMUNK SZERZŐI

Becskereki Ida – doktorandusz,
Közép-európai Egyetem

Chronowski Nóra – alkotmányjogász,
PTE, ÁJK és MTA TTK, Jogtudományi
Intézet

Czifra Mariann – irodalomtörténész,
ELTE BTK

Gregor Anikó – szociológus,
ELTE TÁTK

Lénárt András – történész,
OSZK – 1956-os Intézet

Majtényi Balázs – jogász,
ELTE TÁTK

Majtényi György – történész,
Eszterházy Károly Főiskola, Eger

Marosi Ernő – művészettörténész,
MTA BTK, Művészettörténeti
Kutató Intézet

Mizsei Kálmán – közgazdász,
Európai Uniói Forrásokkal

a Roma Integrációért,
Nyílt Társadalom Alapítvány

Nagy Dániel Gergely – doktorandusz,
ELTE BTK

Pál Eszter – szociológus,
ELTE TÁTK

Somlyó Bálint – esztéta,
ELTE BTK

Szász Anna Lojzia – szociológus,
Budapest

Szende Katalin – történész,
Közép-európai Egyetem

Zádori Zsolt – újságíró, antropológus

Zipernovszky Kornél – újságíró,
jazzkritikus

Zombory Máté – szociológus,
MTA TK Szociológiai Intézet